

روزی حلال؛ ضرورت‌ها و پیامدها

علیرضا فجرى * محمد مهدى فجرى **

اشاره

هدف اساسی تعلیمات حیات‌بخش اسلام، تربیت و فراهم ساختن سعادت انسان‌ها در همه مراحل زندگی است. به همین جهت، دستورات تربیتی اسلام در راستای تأمین نیازها و علایق فطری بشر در عرصه‌های گوناگونی مانند: اقتصادی، اجتماعی، تربیتی و فرهنگی صادر شده است که پیروی از آن‌ها نقش اساسی در تکامل فطری انسان‌ها دارد. از مهم‌ترین دستورات اقتصادی اسلام، کسب روزی حلال است. تلاش برای به دست آوردن روزی حلال از آن جهت مورد تأکید و عنایت ویژه قرار گرفته است که نقش به‌سزایی در جسم و روح انسان دارد و بی‌توجهی به آن، افزون بر عواقب اخروی، پیامدهای منفی و مخربی را برای روحيات و خلیقات انسان به وجود می‌آورد. البته هرچند روزی حلال در سخن به‌آسانی گفته می‌شود و بیشتر انسان‌ها بر این گمان‌اند که روزی آن‌ها حلال و طیب است، اما کسب واقعی روزی حلال در مقام عمل، بسیار سخت است و چه بسا در بعضی از مواقع تصور کنیم که سیر شدن شکم و گذران زندگی، جز با روزی حرام امکان‌پذیر نیست. رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید: «إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي مِنْ بَعْدِي هَذِهِ الْمَكَاسِبُ الْحَرَامُ»^۱؛ بیمناک‌ترین چیزی که بر امت خود از آن می‌ترسم، این درآمدهای حرام است.»

شاید امام سجاده عَلَيْهِ السَّلَام توجه به سختی دستیابی به رزق و روزی حلال داشته‌اند که از خداوند متعال درخواست می‌کنند: «اللَّهُمَّ... الرَّابِحِينَ فِي التَّجَارَةِ عَلَيْكَ، الْمُجَارِينَ

* پژوهشگر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

** پژوهشگر علوم دینی.

۱. کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۱۲۴.

بِعَزْكَ، الْمَوْسَعِ عَلَيْهِمُ الرِّزْقُ الْحَلَالُ مِنْ فَضْلِكَ؛^۱ پروردگارا! ...چنان کن که با لطف تو از تجارت خویش سود برم و به روزی حلال توفیق یابم.»

مفهوم روزی حلال

واژه «روزی»، به معنای رزقی است که خداوند متعال برای همه افراد زمین عطا کرده است.^۲

علامه طباطبائی^۳ می‌فرماید: «روزی عبارت است از هر چیزی که موجودی دیگر را در بقای حیاتش کمک نماید و در صورتی که آن رزق ضمیمه آن موجود و یا به هر صورتی ملحق به آن شود، بقایش امتداد یابد، مانند غذایی که حیات بشر و بقایش به وسیله آن امتداد پیدا می‌کند. غذا داخل بدن آدمی و جزء بدن او می‌گردد و نیز مانند همسر که به نیازهای آدمی پاسخ می‌دهد، مایه بقای نسل او می‌گردد و به همین قیاس، هر چیزی که دخالتی در بقای موجودی داشته باشد، رزق آن موجود شمرده می‌شود.»^۴

بنابراین، اگر مردم رزق و روزی را در امور مادی، به‌خصوص خوراک به کار می‌برند، از باب تغلیب است و از آن جهت است که کاربرد این واژه در امور مادی ملموس‌تر است. بر اساس آیات قرآن و روایات، رزق و روزی، به عالم دنیا اختصاص ندارد و حتی انسان‌ها در دنیای پس از مرگ نیز روزی دارند. در سوره آل عمران خداوند متعال از روزی ویژه‌ای برای شهیدان خبر می‌دهد که دیگران از آن بهره ندارند:

«وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ.»^۴

مرزهای حلال و حرام

روزی حلال، هر درآمدی است که بر خلاف دستورات اسلامی به دست نیامده باشد و در شریعت معیارهایی برای آن ارائه شده است، از جمله:

۱. صحیفه سجاده، دعای بیست و پنجم، ص ۱۲۲.

۲. دهخدا، لغت‌نامه، واژه «روزی».

۳. طباطبائی، محمدحسین، المیزان فی التفسیر القرآن، ج ۱۸، ص ۳۷۶.

۴. آل عمران، آیه ۱۶۹.

«وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِيَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»^۱ و اموال یکدیگر را به باطل و ناحق در میان خود نخورید! و برای خوردن بخشی از اموال مردم به گناه، قسمتی از آن را به عنوان رشوه به قضات ندهید؛ در حالی که می‌دانید، این کار گناه است!»

و در جای دیگر می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ...»^۲ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اموال خود را در میان خود به شیوه باطل نخورید و نقل و انتقال ندهید؛ مگر این‌که به صورت داد و ستد از روی رضایت‌مندی بین شما باشد.»

بنابراین، هر کاری که خداوند متعال برای به دست آوردن روزی جایز شمرده، حلال، و هر گونه اقدامی که بر خلاف دستورات دین باشد، یا موجب تضییع حقوق دیگران شود، کسب حرام شمرده شده است.^۳

در ذیل، برخی از موارد رزق‌های حرام بیان می‌گردد: کارمندی که وظایف خود را در مقابل جامعه به درستی انجام ندهد، پزشکی که سوگند خود را فراموش کرده و توجهی به حقوق بیمار و سلامتی او نداشته باشد، معلم و استادی که دغدغه انتقال درست آموزش‌ها و ارتقای دانش‌آموزان خود را نداشته باشد، مغازه‌داری که احتکار و یا کم‌فروشی می‌کند، کارخانه‌داری که حقوق کارگران خود را به بهانه‌های واهی پرداخت نمی‌کند، سرمایه‌داری که به اتکای ثروت خود، ربا را در جامعه ترویج می‌دهد، فروشنده مواد مخدر که درآمد خود را بر نابودی انسان‌ها و از هم پاشیدن خانواده‌ها بنا نهاده، سوء استفاده از نفوذ سیاسی، اجتماعی و یا مدیریتی در استفاده از تسهیلات دولتی مانند وام بانکی یا خرید زمین، حقه‌بازی در معاملات اقتصادی همچون: زمین، ملک یا خودرو، خوردن به ناحق ارث میت و اموال بستگان به خصوص فرزندان صغیر، رشوه دادن به مسئولان، جهت کسب درآمد بیشتر و تضییع حقوق دیگران، تولیدکننده-

۱. بقره، آیه ۱۸۸.

۲. نساء، آیه ۲۹.

۳. برگرفته از: تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۳۵۵ - ۳۵۶.

ای که از تولید خود کم می‌گذارد، نپرداختن حقوق مالی که از جانب شریعت بر عهده انسان قرار داده شده، همچون خمس و زکات.

اگر مال حرام و شبهه‌ناک وارد زندگی انسان شود، علاوه بر این که مانع تعالی و پرواز روح خواهد شد، انسان را زمین‌گیر می‌کند. برخی از آثار آن، مانند: دست و پنجه نرم کردن با مصیبت‌ها، مرگ زودرس، بزهکاری، اعتیاد و کم شدن برکت از زندگی، دامنگیر انسان خواهد شد.

اهمیت روزی حلال

رزق و روزی که در آیات الهی و احادیث پیشوایان ذکر شده است، تنها روزی حلال را شامل می‌شود و در واقع چیزی به عنوان روزی حرام وجود ندارد. دلیل این امر آن است که حرام روزی محسوب نمی‌شود و خداوند متعال هرگز حرام را روزی بندگانش قرار نمی‌دهد. رسول خدا ﷺ در آخرین حج خانه خدا که به حجة الوداع معروف است، در بخشی از سخنان خویش برای مردم می‌فرماید:

«مبادا دیر شدن وصول رزق و روزی، شما را بر آن دارد که از راهی که در آن اندکی معصیت است، رزق و روزی را طلب کنید. خداوند متعال روزی را میان بندگان خود به صورت حلال تقسیم کرده است؛ نه حرام. پس هر کس از خدا بترسد و شکیبیا باشد، خدا روزی او را از راه حلال به او خواهد رساند و هر کس بی‌حیایی کند و شتاب ورزد و آن را از غیر حلال به دست آورد، هم از روزی حلال او کاسته خواهد شد و هم روز قیامت باید حساب آن را پس بدهد.»^۱

روایات فراوانی در خصوص اهمیت روزی حلال به دست ما رسیده است که حکایت از نقش مهم و سرنوشت‌ساز آن در سعادت بشر دارد؛ از جمله این‌که ائمه اطهار علیهم‌السلام کار و تلاش در جهت کسب روزی حلال را همسنگ شمشیر به دست گرفتن و جهاد در راه خداوند معرفی کرده‌اند. امام رضا علیه‌السلام در این زمینه می‌فرماید:

۱. الکافی، ج ۵، ص ۸۰

«الَّذِي يَطْلُبُ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ مَا يَكْفِيهِ عِيَالَهُ أَغْظَمُ أَجْرًا مِنَ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ؛ اجر کسی که در راه کسب روزی حلال برای خانواده‌اش تلاش کند، بیشتر از مجاهد در راه خدا است.»

راه‌های رسیدن به روزی حلال

رسیدن به رزق و روزی حلال، دشواری‌ها و سختی‌های خاص خود را دارد و لازم است انسان برای به دست آوردن آن تلاش و کوشش نماید؛ اما ممکن است برخی از روایات و اعتقادات دینی به کمک انسان‌های تن‌پرور بیاید و آنان را که حاضر نیستند سختی‌های به دست آوردن رزق حلال را به تن بخرند، به خیال‌پردازی‌هایی درباره دست‌یابی به روزی بی‌رنج بکشاند؛ از جمله این اعتقادات، توکل به خداوند متعال است؛ خدایی که مسبب الاسباب است و تدبیر نظام عالم و همه کارها به دست او است و امور همه بندگان را کفایت و رزق و روزی آنان را تضمین نموده است. اگر کسی واقعاً به خداوند توکل کند، دیگر معنا ندارد که به تلاش و کوشش و آینده‌نگری و برنامه‌ریزی بپردازد. روایاتی نیز مؤید این اعتقاد و نگرش بیان شده است، از جمله:

«لَوْ أَنَّكُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ تَغْدُو خِمَاصًا وَ تَرُوحُ بِطَانًا؛^۲

اگر آن‌گونه که باید به خدا توکل کنید، خداوند همان‌گونه که پرندگان را روزی می‌دهد، شما را روزی خواهد داد؛ چنان‌که پرندگان با شکم‌های خالی صبح کرده و با شکم پر روز را به شب می‌برند.»

روشن است که این روایت در صدد بیان اهمیت توکل به خدا است و با تلاش و کوشش منافات ندارد.

فهم نادرست از توکل در بین برخی مردم آن‌چنان رسوخ پیدا کرده که بر اساس آن حکایاتی نیز مطرح نموده‌اند. مولوی در مثنوی معنوی یکی از این حکایات را بیان می‌کند:

۱. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۴۴۵.

۲. ابن ابی‌فراس، مجموعه ورام، ج ۱، ص ۲۲۲.

مرد زاهدی برای آزمودن سببیت توکل، از اسباب ظاهری دوری می‌جوید و به بن کوهی مهجور می‌رود و در غایت گرسنگی بر سر سنگی سر می‌نهد و می‌خواهد تا مضمون این سخن را بیازماید و به تجربه دریابد که گفت:

گر بخواهی ور نخواهی رزق تو پیش تو آید دوان از عشق تو

باری کاروانی ره گم کرده و به سوی آن کوه می‌آید و اهل کاروان زاهد را در حال غلبه ضعف در می‌یابند. مرد زاهد به قصد آزمودن سبب‌سازی خداوند هیچ واکنش نشان نمی‌دهد؛ یعنی از جهد و کسب روزی حتی به اندازه گشودن دهان خویش می‌پرهیزد. کاروانیان نیز از بیم هلاک زاهد، ناگزیر دهان او را به دشواری می‌گشایند و شوربا در حلقومش می‌ریزند.

این دسته از حکایات، با مجموعه آیات و احادیثی که انسان‌ها را به طلب روزی حلال فرا می‌خواند، در تباین است؛ ضمن این‌که توکل باید در کنار رنج و تعب باشد. چنین بینش و عقیده‌ای افراد را بی‌تفاوت و غیر مسئول بار آورده و امور تولیدی و خدماتی را راکد کرده و خمودی و بی‌نشاطی را در جامعه حاکم می‌گرداند.

علامه طباطبائی رحمته‌الله می‌فرماید:

«معنای توکل این نیست که شخص نسبت امور را به خودش و یا به اسباب قطع یا انکار کند؛ بلکه معنایش این است که خود و اسباب را مستقل در تأثیر ندانسته و معتقد باشد که استقلال و اصالت، منحصرأ از آن خدای سبحان است و در عین حال، سببیت غیر مستقل را برای خود و اسباب قائل باشد.»^۱

در قرآن کریم خطاب به پیامبر گرامی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آمده است: «آن گاه که تصمیم بر انجام دادن کاری گرفتی، پس بر خدا توکل کن.»^۲

فردی خدمت پیامبر اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم شرفیاب گردید و سؤال کرد: آیا شتر را با توکل بر خدا رها نمایم یا زانوان او را بسته و سپس بر خدا توکل کنم؟ حضرت پاسخ داد: زانوی شتر را ببند و بر خدا توکل نما.

۱. المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۱، ص ۲۱۷.

۲. آل عمران، آیه ۵۹.

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: دعای کسی که در منزل بنشیند و بگوید پروردگارا روزی مرا برسان، به اجابت نمی‌رسد و از طرف خدا به او گفته می‌شود: آیا برای طلب روزی به تو فرمان ندادم.^۱

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: برای به دست آوردن رزق و روزی خود تلاش نمایید. همانا تضمین رزق و روزی برای کسانی است که آن را طلب نمایند.^۲

به همین جهت است که تمامی پیامبران و امامان معصوم علیهم السلام در کنار مسئولیت سنگین خویش و هدایت مردم، برای روزی خود تلاش می‌کرده‌اند؛ به عنوان نمونه، حضرت داود علیه السلام جهت کسب روزی به زره‌بافی می‌پرداخت.

راه روزی کسب و رنج است و تعب هر کسی را پیشه‌ای داد و طلب اطلبوا الارزاق فی اسبابها ادخلوا الاوطان من ابوابها بنابراین، این‌گونه نیست که توکل، جایگزین کار و کوشش شود. اعتقاد فرد به رزق مقسوم موجب خواهد شد تا فرد به رزق و روزی مقدر الهی راضی بوده و غم و اندوهی از گذشته به خود راه ندهد؛ زیرا اعتقاد به تضمین الهی نسبت به رزق مقسوم، اضطراب و نگرانی انسان را از بین می‌برد؛ «مَنْ رَضِيَ بِرِزْقِ اللَّهِ لَمْ يَخْزَنْ عَلَى مَا فَاتَهُ»^۳ و با چنین روحیه‌ای، زندگی و حیات دنیوی او گوارا و همراه با آسایش و آسودگی خاطر خواهد بود؛ «لَا تَهْتَمُّ لِرِزْقٍ غَدٍ فَإِنَّ كُلَّ غَدٍ يَأْتِي رِزْقُهُ»^۴

با رواج و گسترش چنین فرهنگی در جامعه زمینه حرکت‌های ناسالم چون: احتکار و گرانفروشی، کنز ثروت و طمع و راکد گذاردن سرمایه‌ها، از بین خواهد رفت؛ چرا که افراد با ایمان می‌دانند رزق و روزی حلال و مقدر الهی، با حرص و طمع افزایش نمی‌یابد.

۱. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، ج ۱۰۳، ص ۱۲.

۲. همان، ج ۷۱، ص ۷-۱۳.

۳. نهج البلاغه، ص ۵۳۶.

۴. تحف العقول، ص ۱۴.

آثار روزی حلال

گل‌های زیبایی را در دو باغ سرسبز تصور کنید که باران رحمت یکسان بر آنها می‌بارد. باغبان یکی از باغ‌ها در تغذیه و آبیاری گل‌ها می‌کوشد و آنها را از آفات می‌رهاند. چنین باغی هر روز طراوت و شادابی غنچه‌های شکفته‌اش، موجب تحسین عابران می‌شود؛ اما باغبان دیگر، نه درختان باغش را آبیاری می‌کند و نه آفت زدایی می‌کند. گل‌ها و درختان این باغ رفته‌رفته پژمرده و غم‌انگیز شده و هیچ میوه‌ای نمی‌دهند و اگر هم بار بدهند، میوه‌های آفت‌داری خواهند داشت.

انسان نیز همچون درختان و گل‌های این باغ است که سعادت و رشد و بالندگی وی، در گرو بهره‌وری از مال، لقمه و روزی حلال است.

اثر روزی حلال و حرام در جسم و روح انسان و نقش آن در منش و رفتار وی، به‌خوبی مشهود است. روزی حلال به سبکی روح و نور باطن و توجه به عبادات، و غذای حرام به سنگینی و کدورت و کسالت می‌انجامد.

تفسیر روح البیان بعد از اشاره به ارتباط عمل صالح با بهره‌گیری از روزی حلال و به تبع آن غذای حلال، این اشعار را بیان می‌نماید:

علم و حکمت زاید از لقمه حلال عشق و رقت آید از لقمه حلال
چون ز لقمه تو حسد بینی و دام جهل و غفلت زاید آن را دان حرام
لقمه تخم است و برش اندیشه‌ها لقمه بحر و گوهرش اندیشه‌ها^۱
روزی حلال، از اساسی‌ترین مسائل دخیل در سرنوشت بشریت است که در این بخش به برخی از آثار و فواید آن اشاره می‌نماییم.

۱. تقویت دین و دیانت

روزی حلال، بر بندگی و میزان طاعت و خداشناسی انسان تأثیر مستقیم می‌گذارد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «لَا تَدْعُ طَلَبَ الرِّزْقِ مِنْ جِلِّهِ فَإِنَّهُ عَوْنٌ لَكَ عَلَى دِينِكَ»^۲ کسب روزی حلال را رها مکن؛ چرا که تو را در دینت یاری می‌کند.

۱. حقی بروسوی، اسماعیل، تفسیر روح البیان، ج ۶، ص ۸۸.

۲. شیخ مفید، الأمالی، ص ۱۷۲.

رسول خدا ﷺ خطاب به یکی از پیروان خود می‌فرماید: «أَطِيبَ مَطْعَمَكَ تَكُنْ مُسْتَجَابَ الدَّعْوَةِ، وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، إِنَّ الْعَبْدَ لَيَقْذِفُ اللَّقْمَةَ الْحَرَامَ فِي جَوْفِهِ، مَا يُتَقَبَلُ مِنْهُ عَمَلٌ أَرْبَعِينَ يَوْمًا؛^۱ خوراكت را پاک گردان تا مستجاب الدعوه شوی. سوگند به آن که جان محمد در دست او است، بنده‌ای که لقمه حرام وارد شکمش می‌کند، چهل روز، هیچ عملی از او پذیرفته نمی‌شود.»

فضل بن ربیع، رئیس تشریفات دربار سومین خلیفه عباسی نقل می‌کند: روزی شریک بن عبدالله نخعی (فقیه نامی و قاضی مشهور اهل تسنن) به ملاقات خلیفه آمد. خلیفه او را گرمی داشت و از وی خواست که یکی از این سه کار را بپذیرد: منصب قضاوت پایتخت، علم‌آموزی به فرزندان خلیفه، صرف یک وعده غذا با خلیفه. شریک که سعی می‌کرد به هر طریقی که شده خود را وارد دربار و دستگاه خلافت بسازد و دامنش آلوده نگردد، از پذیرش هر سه پیشنهاد خلیفه عذر خواست؛ اما وقتی با اصرار خلیفه مواجه شد، خوردن غذا را که به نظر آسان‌تر از دو کار دیگر بود، انتخاب کرد.

بعد از صرف غذا، ناظر آشپزخانه دربار رو به خلیفه کرد و گفت: این پیرمرد بعد از خوردن این غذا، هرگز بوی رستگاری را نخواهد دید!

مطلب همین گونه شد و شریک بن عبدالله بعد از این ماجرا، هم به تعلیم فرزندان خلیفه پرداخت و هم منصب قضاوت را پذیرفت. شریک تا جایی پیش رفت که پس از آن‌که مستمری او را به دفترنویس (حسابدار دربار) حواله دادند، درباره مبلغ آن چانه می‌زد. دفترنویس به او گفت: مگر پارچه فروخته‌ای. شریک پاسخ داد: به خدا مهم‌تر از پارچه فروخته‌ام، دینم را فروخته‌ام.»

۲. برکت در امور

روزی حلال اندک، از برکت فوق‌العاده‌ای برخوردار است؛ چنان که با چنین مالی، کارهای مفید و ماندگاری صورت می‌پذیرد که هرگز با پول‌های حرام نمی‌توان انجام داد؛ چرا که به قول معروف: «پول بادآورده را باد می‌برد.»

۱. سیوطی، جلال‌الدین، الدرّ المثور فی تفسیر المأثور، ج ۱، ص ۱۶۷.

در سخنی از رسول مکرم ﷺ آمده است: «إِنَّ لِلَّهِ عَزَّوَجَلَّ بِقَاعًا تُسَمَّى "الْمُنْتَقِمَاتِ"، فَإِذَا كَسَبَ الرَّجُلُ الْمَالَ مِنْ حَرَامٍ سَلَطَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْمَاءَ وَالطِّينَ، ثُمَّ لَا يَمْتَعُهُ بِهِ؛» به‌درستی که خداوند بلند مرتبه بقعه‌هایی در زمین دارد که «خانه‌های انتقام» نامیده می‌شوند؛ هرگاه کسی از راه حرام، مالی به دست آورد، خداوند، آب و گل را بر آن مسلط می‌گرداند ولی (هیچ) بهره‌ای از آن نمی‌برد.»

۳. کسب حلال، وسیله خدمت

انفاق در راه خدا، موارد بسیاری از بخشش‌های واجب و مستحب را پوشش می‌دهد، مانند: خمس، زکات، قرض، صدقه، بعضی از نذرها، هدیه و قربانی، از این موارد است. بدیهی است اگر دست انسان از مال و مواهب دنیوی خالی باشد، هرگز توفیق احسان به مردم را نخواهد یافت. بنابراین، می‌توان گفت در اغلب آیاتی که صیغه «أَنْفَقُوا» (انفاق کنید) استفاده شده است چه واجب و چه مستحب، باید کلمه «اکسبوا» (کسب کنید) را نیز در تقدیر گرفت. همچنان‌که می‌گوییم مقدمه واجب، واجب است، مقدمه انفاق هم که کسب درآمد است، لازم و اجتناب‌ناپذیر است.

در قرآن کریم می‌خوانیم: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ؛^۲ ای کسانی‌که ایمان آورده‌اید، از اموال پاکیزه و حلالی که کسب کرده‌اید، انفاق کنید.» گرچه بر اساس آیات و روایات، انفاق از مال حرام هیچ‌گونه اثری ندارد، اما به تجربه نیز ثابت شده است که صاحبان پول‌های حرام، توفیقی برای خدمت به خلق و دستگیری از محرومان جامعه نمی‌یابند و اگر چنین زمینه‌ای نیز برای آن‌ها فراهم شود، استمرار نخواهد داشت و یا با منت و ریاکاری نابود خواهد شد.

۴. روزی حلال و نسل صالح

مروری بر آموزه‌های اسلامی حکایت از آن دارد که مجموعه اعمال، رفتار و گفتار پدر، در شکل‌گیری شخصیت آینده کودک، کارساز است. افزون بر این، پدر به عنوان مدیر اقتصادی خانواده می‌تواند با کسب درآمد صحیح و به دست آوردن روزی حلال،

۱. السيرة الحلیبة، ج ۲، ص ۱۲۱؛ حکم النبی الأعظم ﷺ، ج ۷، ص ۷۰.

۲. بقره، آیه ۲۶۷.

در روحيات و صفات کودک، تأثیر قابل توجهی داشته باشد. در آموزه‌های دینی، اهمیّت و نقش درآمد حلال در تربیت فرزندان صالح قطعی شمرده شده است.^۱ گرچه هنوز راز این ارتباط مشخص نیست، اما همان‌گونه که گذر زمان و پیشرفت علم پرده از رازهای بسیاری از قوانین اسلامی برداشته، ممکن است روزی بشر بتواند به نقش اساسی روزی حلال در تربیت انسان نیز پی ببرد. اهمیّت این موضوع تا بدان جا است که دین اسلام بر تأثیر غذا بر تربیت فرزند قبل از تولد تأکید نموده است. جالب آن‌که این تأثیر، نه تنها در فرزند درون شکم مادر، بلکه در نسل‌های بعدی نیز آشکار می‌گردد. چنان که امام صادق (ع) می‌فرماید: «كَسْبُ الْحَرَامِ بَيِّنٌ فِي الذَّرِيَّةِ»^۲ آثار کسب حرام، در نسل انسان آشکار می‌شود.»

از این گفتار روشن است، نتیجه نطفه‌ای که از مال حرام به وجود آید، جز فرزندان فاسد و منحرف نخواهد بود. امام صادق و یا امام باقر (ع) در ذیل آیه «وَشَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ»^۳ [به شیطان گفته می‌شود] در ثروت و فرزندان‌شان شرکت جوی، می‌فرماید: «مَا كَانَ مِنْ مَالٍ حَرَامٍ فَهُوَ شِرْكُ الشَّيْطَانِ»^۴ هر نطفه‌ای که از مال حرام به وجود آید، شیطان در آن سهیم می‌شود.»

افزون بر این، فرزند پس از تولد نیز در اثر استفاده از شیر مادر، جسم و جان‌ش تحت تأثیر قرار می‌گیرد. دین مبین اسلام که دین هدایت و تربیت است، به مسأله شیردادن کودک توجه ویژه نموده و مراعات برخی نکات را برای تربیت فرزندان ضروری دانسته است. امام صادق (ع) از امیر مؤمنان (ع) نقل می‌کند که: «انظروا مَنْ تُرْضِعُ أَوْلَادَكُمْ فَإِنَّ الْوَالِدَ يَشِبُّ عَلَيْهِ»^۵ توجه کنید چه کسی فرزند شما را شیر می‌دهد؛ زیرا فرزند با شیر رشد می‌کند.» این روایت، علاوه بر این‌که بر اثرگذاری شخصیت و

۱. گفتنی است، در آیات و روایات، سخن از لقمه و اکل (خوردن) به میان آمده است تا به این مهم توجه دهد که آثار روزی حلال و حرام، حتی با یک لقمه نیز سرایت می‌کند.

۲. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۷، ص ۸۲؛ مجلسی، محمدباقر، روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، ج ۶، ص ۴۲۱.

۳. اسراء، آیه ۶۴.

۴. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر قمی، ج ۲، ص ۲۲؛ فیض کاشانی، تفسیر الصافی، ج ۳، ص ۲۰۴.

۵. الکافی، ج ۶، ص ۴۴.

روحیات مادر یا دایه بر شخصیت فرزند دلالت دارد، بر تأثیرگذاری شیری که از راه حلال یا حرام در سینه‌های مادر جمع شده بر فرزند نیز خبر می‌دهد. کودکان همراه با شیر مادر رشد می‌کنند و پس از دوران شیردهی نیز به وسیله غذا رشد جسمی و روانی می‌یابند. غذا نیز مانند شیر، در شخصیت آینده فرزندان تأثیر به‌سزایی دارد. والدین همان طوری که در اصل غذا و نفقه فرزندان مسئولیت دارند، در چگونگی غذای آنان نیز مسئولیت سنگینی دارند؛ زیرا سلامت جسمی و روحی فرزندان و کودکان به غذای پاکیزه و حلال بستگی دارد. اگر غذای کودک پاک، سالم و حلال باشد، در روح و جسم آن تأثیر مثبت می‌گذارد و اگر غذای کودک حرام و ناسالم باشد، تأثیر منفی خواهد گذاشت.

۵. اصلاح اخلاق اجتماعی

برای ساختن جامعه‌ای نمونه و تربیت انسان‌های کامل و سالم، اصول و روش‌هایی لازم است که انسان در سایه آن‌ها بتواند به دور از هرگونه انحراف، مسیر سعادت را بییماید.

ارائه کامل‌ترین و سالم‌ترین روش‌های اطمینان‌بخش تربیتی، انسان را به سعادت حقیقی و زندگی جاودانه و رضای پروردگار متعال نزدیک می‌کند. این شیوه‌ها را می‌توان از زندگی و رفتار و گفتار اسوه‌های حقیقی دین اسلام و پیشوایان راستین به دست آورد.

پیشوایان معصوم علیهم‌السلام با گفتار، عمل و تشویق، همواره پیروان خود را به تلاش برای روزی حلال سوق داده و «حلال» بودن را ویژگی لازم و دائمی درآمدها دانسته‌اند. از این نکته استفاده می‌شود که هر قدر دامنه «درآمدهای حلال» گسترش یابد و شناسایی شود و مورد استفاده سطوح مختلف جامعه با توانایی‌ها، سلیقه‌ها، تخصص‌ها و امکانات بومی مختلف قرار گیرد، به طور طبیعی، نظام مالی و اقتصادی سالمی بر جامعه جاری و ساری می‌گردد و راه‌های نامشروع کسب درآمد از بین رفته و یا به حداقل می‌رسد و جامعه به سوی سعادت و تعالی گام برمی‌دارد.

در مقابل، وقتی یکایک افراد اجتماع از گرفتن مال حرام ابایی نداشته باشند و هر کس تنها به فکر این باشد که چگونه جیب خود را پر نموده و جیب دیگران را خالی کند، روح برادری و نوع‌دوستی از جامعه رخت بر می‌بندد و در نتیجه، اخلاق اجتماعی

در جامعه به خطر می‌افتد؛ چه این که تغییر سرنوشت اجتماع در گرو تغییر اخلاق و رفتار مردم است؛ به عنوان نمونه، درآمدهای حرام در جامعه، منشأ ایجاد کینه و دشمنی می‌شود و صلح و صفا را از بین می‌برد.

به تعبیر واضح‌تر، وقتی انسان راه خود را بر کسب حرام باز دید و برای درآمد حلال و حرام تفاوتی قائل نشد، حریم‌های اجتماعی را نیز نادیده خواهد گرفت و دیگر فرقی میان خیانت و دزدی و کلاهبرداری نخواهد گذارد و امنیت جامعه از بین خواهد رفت. امام رضا علیه السلام در بیان علت تحریم سرقت می‌فرماید: «حرمت دزدی از آن جهت است که اگر دزدی مباح و مشروع بود، اموال فاسد می‌شد و قتل نفوس پدید می‌آمد و غصب و چپاول که منجر به کشتار و نزاع و کشمکش و حسد می‌شود، به وجود می‌آمد. تجارت و کسب و صناعت تعطیل می‌گشت و هیچ کس به کار و کوشش و تلاش نمی‌پرداخت.»

بنابراین اگر در امر کسب روزی، حدود الهی رعایت نشود، نه تنها فرد را از انسانیت ساقط و نسل انسانی را فاسد می‌کند، بلکه اجتماع را به مخاطره می‌اندازد و باعث متلاشی شدن اصول اخلاق اجتماعی می‌شود و در اثر فروپاشی اصول اخلاقی، جامعه دچار هرج و مرج و بی‌بند و باری می‌شود.

راهکارهای تبیین آثار روزی حلال

از آن جا که روزی حلال آثار پرشماری در سعادت انسان دارد، وظیفه مبلغان گرامی است تا آثار و برکات روزی حلال را برای همگان بیان کنند و آنان را از عواقب کسب حرام آگاه سازند. همچنین مناسب است با حضور در جمع بازاریان، آنان را از برکات روزی حلال و راه‌های دوری از معاملات حرام آگاه نمایند. در گذشته، حوزه‌های علمیه در کنار بازارها ساخته می‌شد تا مؤمنان، ضمن تلاش و کوشش برای به دست آوردن روزی حلال، راه‌های دوری از کسب حرام را بیاموزند و پاسخ پرسش‌های خود را به‌آسانی دریافت نمایند. در یکی از شهرها، یکی از روحانیان، هر روز از ابتدای بازار طولانی شهر تا انتها را طی می‌کرد و با بیشتر بازاریان سلام و احوال‌پرسی می‌نمود. وقتی درباره علت این کار روزانه از او سؤال می‌کنند، پاسخ می‌دهد: حضور من در بازار، سبب می‌شود که کسبه و بازاریان، پرسش‌های شرعی خود را به‌آسانی با من در

میان بگذارند و پاسخ خود را در کمترین زمان دریافت کنند. افزون بر این، این روحانی با این کار، ضمن ترویج احکام الهی، بهانه عدم آگاهی و عدم دسترسی به روحانی را به روی مردم بسته است. برخی روحانیان و مبلغان گرامی نیز در ایام تبلیغ در برخی مناطق با کمک مسئولان محلی، کارگاه‌های آموزشی «کسب روزی حلال» تشکیل می‌دهند که اقدامی بسیار شایسته و قابل تقدیر است.

منابع:

قرآن کریم.

۱. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی، عیون أخبار الرضا علیه السلام، تهران، انتشارات جهان، ۱۳۷۸ق.
۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، قم، جامعه مدرسین، چاپ دوم، ۱۴۰۴ق.
۳. حقی بروسوی، اسماعیل، تفسیر روح البیان، بیروت، انتشارات دار الفکر.
۴. حلبی شافعی، ابوالفرج، السیرة الحلبیة، بیروت، دار الکتب العلمیة، چاپ دوم، ۱۴۲۷ق.
۵. دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۷ش.
۶. سیوطی، جلال الدین، الدر المثور فی تفسیر المأثور، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ق.
۷. شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه (للصبحی صالح)، قم، هجرت، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
۸. شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، قم، مؤسسه آل‌البتی علیهم السلام، چاپ اول، ۱۴۰۹ق.
۹. شیخ مفید، الامالی، قم، انتشارات کنگره جهانی شیخ مفید، چاپ دوم، ۱۴۱۳ق.
۱۰. طباطبائی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، چاپ اسماعیلیان، چاپ پنجم، ۱۳۷۱ش.
۱۱. علی بن الحسین علیه السلام، الصحیفة السجادیة، قم، نشر الهادی، چاپ اول، ۱۳۷۶ش.
۱۲. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، تفسیر الصافی، تهران، مکتبه الصدر، چاپ دوم، ۱۴۱۵ق.
۱۳. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، قم، دار الکتب، چاپ سوم، ۱۴۰۴ق.
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، تهران، دار الکتب الإسلامیة، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.

۱۵. مجلسی، محمدتقی بن مقصودعلی، روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، قم، مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانبور، چاپ دوم، ۱۴۰۶ ق.
۱۶. محمدی ری شهری، محمد، حکم النبی الأعظم ﷺ، قم، دار الحدیث، چاپ اول، ۱۴۲۹ ق.
۱۷. مفید، محمد بن محمد، الأمالی، قم، کنگره شیخ مفید، چاپ اول، ۱۴۱۳ ق.
۱۸. مکارم، ناصر، شیرازی، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الإسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۴ ش.
۱۹. ورام بن أبی فراس، مسعود بن عیسی، تنبیه الخواطر و نزہة النواظر المعروف بمجموعه ورام، قم، مکتبه فقیه، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق.